2026-yil
9(2)-son

“FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI”

ILMIY - METODIK

JURNALI

saen.uz

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9(2)-son

Bosh muharrir:
Shoumarov G‘ayrat Bahromovich, psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Qodirov Umarali Do‘stqobilovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mas’ul kotib:
Muqimov Alisher

Texnik muharrir:
Qarshiyev Jamshid Murotaliyevich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00 – FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI
Ayupov Shavkat Abdullayevich, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
A’zamov Abdulla, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
Zohidov Erkin A’zamovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

02.00.00 – KIMYO FANLARI
Normaxamatov Nodirali Soxobataliyevich, kimyo fanlar doktori, professor
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, kimyo fanlar doktori, akademik

03.00.00 – BIOLOGIYA FANLARI
Abdurahmonov Ibrohim Yo‘lchiyevich, biologiya fanlari doktori, akademik
Sulaymonov Botirjon Abdushukurovich, biologiya fanlari doktori, akademik

04.00.00 – GEOLOGIYA-MINERALOGIYA FANLARI
Fayziyev Abdulhaq Radjabovich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor
Husanov Sultonboy To‘xtayevich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor

05.00.00 – TEXNIKA FANLARI
Allayev Qahramon Rahimovich, texnika fanlari doktori, akademik
Majidov Inom Urishevich, texnika fanlari doktori, professor
Turobjonov Sadritdin Maxamatdinovich, texnika fanlari doktori, akademik
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

06.00.00 – QISHLOQ XO‘JALIGI FANLARI
Namozov Shodmon Ergashovich, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, akademik
Shoumarov Hikmat Bahromovich, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, professor

07.00.00 – TARIX FANLARI
Ziyo Azamat Hamid o‘g‘li, tarix fanlari doktori, akademik
Sagdullayev Anatoliy Sagdullayevich, tarix fanlari doktori, akademik
Yusupova Diloram Yunusovna, tarix fanlari doktori, akademik

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI
Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, iqtisod fanlari doktori, akademik
Musayev Behzod Anvarovich, iqtisod fanlari nomzodi
To‘xliyev Nurislom, iqtisod fanlari doktori, akademik
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich, iqtisod fanlari doktori, akademik

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9(2)-son

09.00.00 – FALSAFA FANLARI
Nazarov Qiyom Normirzayevich, falsafa fanlari doktori, professor
Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich, falsafa fanlari doktori, professor

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI
Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor
Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich, filologiya fanlari doktori, akademik
Xidirov Rajab Gulmatovich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (Tojikiston)

11.00.00 – GEOGRAFIYA FANLARI
Nigmatov Asqar Nigmatullayevich, geografiya fanlari doktori, professor
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, geografiya fanlari doktori, professor

12.00.00 – YURIDIK FANLAR
Rustamboyev Mirzayusuf Hakimovich, yuridik fanlar doktori, professor
Saidov Akmal Xolmatovich, yuridik fanlar doktori, akademik
Xolmo'minov Jumanazar Toshtemirovich, yuridik fanlar doktori, professor
Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, yuridik fanlar doktori, professor

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI
Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, akademik
Ibraimov Xolboy, pedagogika fanlari doktori, akademik
Musurmonova Oynisa, pedagogika fanlari doktori, professor
Umarov Bahrom Norboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

14.00.00 – TIBBIYOT FANLARI
Akilov Xabibulla Ataullayevich, tibbiyot fanlari doktori, professor
Nazirov Feruz Gafurovich, tibbiyot fanlari doktori, akademik

15.00.00 – FARMATSEVTIKA FANLARI
Abdullabekova Viloyat Nurillabekovna, farmatsevtika fanlari doktori, professor
Tulaganov Abduqodir Abdurahmonovich, farmatsevtika fanlari doktori, professor

16.00.00 – VETERINARIYA FANLARI
Daminov Asadullo Suvonovich, veterinariya fanlari doktori, professor
Jabborov Shuhrat Abdumajidovich, veterinariya fanlari doktori, professor
G'afurov Aktam G'afurovich, veterinariya fanlari doktori, professor

17.00.00 – SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
Ahmedova Nigora Rahimovna, sanatshunoslik fanlari doktori, professor
Hakimov Akbar Abdullayevich, san'atshunoslik fanlari doktori, akademik

18.00.00 – ARXITEKTURA FANLARI
Nozilov Dodo Avazovich, arxitektura fanlari doktori, professor
Uralov Axtam Sindarovich, arxitektura fanlari doktori, professor

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI
Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li, psixologiya fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Karimova Vasila Mamanosirovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Halimova Mashraboy Vohidovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Lazar Drajeta, psixologiya fanlari doktori, professor, Belgrad, Serbiya
Karpinskiy Konstantin Viktorovich, psixologiya fanlari doktori, professor, Grodno, Belarussiya
Boboyeva Sayyora Boboradjabovna, psixologiya fanlari doktori, professor, Tojikiston
Suletbayeva Ella Serikbayevna, psixologiya fanlari doktori, dotsent

Turaxonov Abdukarim Eshkuziyevich, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
22.00.00 – SOTSIOLOGIYA FANLARI
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Toshmuhamedova Dilorom Gafurdjanovna, sotsiologiya fanlari doktori

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR
Avazov Komil Xolliyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori
Fayzullayev Alisher Omonullayevich, siyosiy fanlar doktori, professor
Hasanov Otabek Abdurashidovich, siyosiy fanlar doktori
Paxrutdinov Shukritdin Ilyasovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Omonov Baxtiyor Axtamovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Quronboyev Qahramon Qo'chqorovich, siyosiy fanlar doktori, professor

24.00.00 – ISLOMSHUNOSLIK FANLARI
Ibrohimov Ne'matulla, filologiya fanlari doktori, akademik
Islomov Zohidjon Mahmudovich, filologiya fanlari doktori, professor

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9(2)-son

UDK 376.2:796

To‘lishova Orzugul Saidali qizi,
Sharof Rashidov tumanida Toqchilik MFY ijtimoiy xodimi

INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA NOGIRONLIGI BO‘LGAN O‘QUVCHILARNI SPORT FAOLIYATIGA JALB ETISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta'lim muhitida nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarni jismoniy tarbiya darslari, sport to‘garaklari va maktabdagi boshqa sport faoliyatlariga jalb etishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘quvchilarning sport faoliyatida mazmunli ishtirok etishiga to‘sqinlik qiluvchi pedagogik, tashkiliy, jismoniy va ijtimoiy omillarni aniqlash hamda ularni kamaytirishga yo‘naltirilgan pedagogik mexanizmni ishlab chiqishdan iborat. Maqolada sport faoliyatiga jalb etish faqat mashg‘ulotda jismoniy jihatdan mavjud bo‘lish bilan emas, balki topshiriqlarni bajarish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish, jamoaviy faoliyatda muayyan rolni egallash va individual imkoniyatlariga mos rivojlanish natijalariga erishish bilan bog‘liq jarayon sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta'lim, nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar, jismoniy tarbiya, sport faoliyati, ijtimoiy-pedagogik mexanizm, moslashtirilgan mashg‘ulot, tengdoshlar hamkorligi, mazmunli ishtirok.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВОВЛЕЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В СПОРТИВНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация. В статье теоретически анализируются социально-педагогические механизмы вовлечения учащихся с инвалидностью в физкультурные занятия, спортивные кружки и другие виды спортивной деятельности в условиях инклюзивной образовательной среды. Основной целью исследования является выявление педагогических, организационных, физических и социальных факторов, препятствующих содержательному участию учащихся в спортивной деятельности, а также разработка

педагогического механизма, направленного на их снижение. В статье вовлечённость рассматривается не только как физическое присутствие учащегося на занятии, но и как выполнение заданий, взаимодействие со сверстниками, выполнение определённой роли в совместной деятельности и достижение индивидуального прогресса с учётом собственных возможностей.

Ключевые слова: инклюзивное образование, учащиеся с инвалидностью, физическое воспитание, спортивная деятельность, социально-педагогический механизм, адаптированное занятие, взаимодействие со сверстниками, содержательное участие.

SOCIAL-PEDAGOGICAL MECHANISMS FOR IMPROVING THE INVOLVEMENT OF STUDENTS WITH DISABILITIES IN SPORTS ACTIVITIES IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article theoretically examines social and pedagogical mechanisms for involving students with disabilities in physical education lessons, sports clubs and other school-based sports activities within an inclusive educational environment. The main purpose of the study is to identify pedagogical, organizational, physical and social factors that may restrict students' meaningful participation in sports activities and to develop a pedagogical mechanism aimed at reducing such barriers. Participation is considered not merely as the physical presence of a student during a lesson, but also as the performance of meaningful tasks, interaction with peers, participation in group activities and achievement of individual progress according to the student's abilities.

Keywords: inclusive education, students with disabilities, physical education, sports activities, social-pedagogical mechanism, adapted instruction, peer interaction, meaningful participation.

Kirish. Bugungi kunda inklyuziv ta'limning asosiy vazifalaridan biri ta'lim olishda turli ehtiyojlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarning maktab hayotining barcha yo‘nalishlarida teng va mazmunli ishtirokini ta'minlashdan iborat. Bu jarayon faqat akademik fanlarni o‘zlashtirish bilan chegaralanmaydi. O‘quvchining jismoniy tarbiya darslari, sport to‘garaklari, maktab musobaqalari va boshqa jismoniy faoliyatlarda qatnashishi ham uning ta'lim muhitiga to‘laqonli qo‘shilishining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir.

Nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarning sport va jismoniy faoliyatda ishtirok etish huquqi xalqaro hujjatlarda ham e'tirof etilgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasida nogironligi bo‘lgan shaxslarning dam olish, bo‘sh vaqt va sport faoliyatlarida boshqalar bilan teng asosda qatnashishi uchun tegishli sharoitlarni yaratish zarurligi qayd etilgan

[1]. Bu talab ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini tashkil etishda ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Jismoniy tarbiya darslari o'quvchining nafaqat harakat ko'nikmalarini rivojlantirish, balki tengdoshlari bilan muloqot qilish, jamoada ishlash, topshiriq uchun mas'uliyat olish va o'z imkoniyatlarini namoyon etishiga sharoit yaratadi. Shu sababli nogironligi bo'lgan o'quvchilarni sport faoliyatiga jalb etish masalasini faqat mashqlarni bajarish imkoniyati bilan bog'lash yetarli emas. Bu jarayonda o'quvchining ijtimoiy munosabatlari, jamoaga mansublik hissi, o'qituvchi tomonidan ko'rsatiladigan yordam va maktab muhitining qulayligi ham hisobga olinishi kerak.

Amaliyotda o'quvchining mashg'ulotga kelishi har doim ham uning faol ishtirokini anglatmaydi. Masalan, o'quvchi jismoniy tarbiya darsida boshqa tengdoshlari bilan bir xonada bo'lishi mumkin, biroq unga mos topshiriq yoki aniq vazifa berilmasa, u mashg'ulot jarayonining chetida qolib ketishi ehtimoli mavjud. Xuddi shuningdek, sport jihozlarining mos kelmasligi, sport maydonidan foydalanishdagi qiyinchiliklar, o'yin qoidalarining moslashtirilmasligi yoki tengdoshlarning munosabati ham uning faoliyatga qo'shilishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

UNESCOning jismoniy tarbiya bo'yicha tavsiyalarida ta'lim dasturi, o'qitish usullari, baholash va ta'lim muhitini o'quvchilarning turli ehtiyojlariga moslashtirish muhimligi ta'kidlanadi [2; 3]. Shu jihatdan qaraganda, inklyuziv jismoniy tarbiya bir xil mashqni barcha o'quvchilardan bir xil usulda bajarishni talab qiluvchi yondashuvdan ko'ra, umumiy maqsadni saqlagan holda unga erishish yo'llarini moslashtirishni nazarda tutadi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining jismoniy faollik bo'yicha tavsiyalarida ham nogironligi bo'lgan bolalar va o'smirlarning imkoniyatlariga mos jismoniy faoliyat bilan shug'ullanishi muhimligi qayd etilgan [4]. Bunda jismoniy faoliyatning shakli va hajmini belgilashda bolaning individual imkoniyatlari hamda xavfsizlik talablari hisobga olinishi lozim.

Mazkur muammo ijtimoiy va pedagogik omillarning o'zaro ta'sirini kompleks tarzda o'rganishni talab qiladi. Pedagogik omillarga mashg'ulot maqsadi, topshiriqlar mazmuni, o'qitish usullari, baholash mezonlari va o'qituvchining tayyorgarligi kirsa, ijtimoiy omillarga tengdoshlar bilan munosabat, oila ko'magi, maktab jamoasining munosabati va sport faoliyatining mavjudligi kiradi.

Shu nuqtayi nazardan, tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha ifodalanadi: inklyuziv ta'lim muhitida nogironligi bo'lgan o'quvchilarning sport faoliyatida muntazam va mazmunli ishtirokini ta'minlash uchun pedagogik hamda ijtimoiy hamkorlik qanday tashkil etilishi kerak?

Tadqiqotning maqsadi inklyuziv ta'lim muhitida nogironligi bo'lgan o'quvchilarni sport faoliyatiga jalb etishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarini

nazariy jihatdan asoslash va ularni takomillashtirishga qaratilgan modelni ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Inklyuziv ta'lim masalasining nazariy asoslari so'nggi yillarda pedagogika, maxsus pedagogika va ijtimoiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xalqaro huquqiy hujjatlarda nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim, dam olish va sport faoliyatida teng huquqli ishtiroki alohida qayd etilgan. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining 30-moddasi nogironligi bo'lgan shaxslarning sport va dam olish tadbirlarida ishtirok etish imkoniyatlarini ta'minlashga e'tibor qaratadi [1]. Mazkur yondashuv sportni nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun qo'shimcha yoki ikkilamchi faoliyat sifatida emas, balki ularning ijtimoiy hayotda to'laqonli ishtirokining tarkibiy qismi sifatida ko'rishga asos bo'ladi.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan "International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport" hujjatida jismoniy tarbiya va sportdan foydalanish huquqi umumiy inson huquqlarining bir qismi sifatida talqin qilinadi [2]. "Quality Physical Education" tavsiyalarida esa jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etishda o'quvchilarning turli ehtiyojlarini hisobga olish, o'qituvchilarni tegishli metodik tayyorgarlik bilan ta'minlash va ta'lim muhitini moslashtirish masalalariga e'tibor qaratilgan [3].

UNICEF materiallarida ham nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim jarayonida to'liq ishtirok etishi, ta'lim muhitidagi to'siqlarni kamaytirish va individual ehtiyojlarni hisobga olish zarurligi ko'rsatiladi [5]. Bu yondashuv sport faoliyatiga nisbatan ham tatbiq etilishi mumkin. Chunki o'quvchining maktabdagi ishtiroki faqat dars jarayonidagi akademik faoliyat bilan cheklanmaydi.

Jismoniy tarbiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlarda ham inklyuzivlik masalasi keng o'rganilgan. Wilhelmsen va Sørensen tomonidan olib borilgan tizimli sharhda nogironligi bo'lgan bolalarni jismoniy tarbiya jarayoniga kiritish bilan bog'liq turli omillar tahlil qilingan. Mualliflar inklyuziv jismoniy tarbiyani tashkil etishda pedagogik sharoit, o'qituvchining tayyorgarligi, muhit va o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi [6].

Tarantino, Makopoulou va Neville tomonidan o'tkazilgan tizimli sharh va meta-tahlilda maxsus ta'lim ehtiyojlari va nogironligi bo'lgan o'quvchilarni jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga jalb etishda o'qituvchilarning qarashlari muhim omil sifatida ko'rib chiqilgan [7]. Mazkur tadqiqotlar o'qituvchining inklyuziv ta'limga munosabati va pedagogik tayyorgarligi amaliy jarayonning muhim tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'quvchini sport faoliyatiga jalb etish masalasini faqat jismoniy imkoniyatlar nuqtayi nazaridan ko'rib chiqish yetarli emas. O'quvchining sport mashg'ulotidagi roli, tengdoshlari bilan aloqasi, o'z faoliyatini mustaqil bajarish darajasi va individual rivojlanishi ham hisobga olinishi lozim.

Adabiyotlar tahlili asosida mazkur maqolada "mazmunli ishtirok" tushunchasi asosiy metodologik yo‘nalish sifatida qabul qilindi. Mazmunli ishtirok deganda o‘quvchining mashg‘ulotda jismonan mavjud bo‘lishi bilan bir qatorda, unga mos vazifani bajarishi, tengdoshlari bilan o‘zaro hamkorlik qilishi, faoliyat natijasini his qilishi va individual rivojlanishga erishishi tushuniladi.

Tadqiqot materiallari va metodlari. Mazkur maqola nazariy-metodologik tadqiqot sifatida ishlab chiqildi. Tadqiqotda muayyan maktabda o‘tkazilgan kuzatuv, so‘rovnoma yoki pedagogik tajriba natijalari keltirilmagan. Shu sababli maqolada taqdim etilayotgan xulosalar empirik natija sifatida emas, balki ilmiy adabiyotlar va xalqaro metodik tavsiyalar tahlili asosida ishlab chiqilgan nazariy xulosalar sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqot materiali sifatida inklyuziv ta'lim, jismoniy tarbiya, nogironligi bo‘lgan bolalarning sport faoliyatidagi ishtiroki va moslashtirilgan jismoniy mashg‘ulotlarga oid ilmiy hamda metodik manbalar tanlandi. Xususan, BMT, UNESCO, UNICEF va Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining tegishli hujjatlari, shuningdek, inklyuziv jismoniy tarbiya bo‘yicha ilmiy tadqiqotlardan foydalanildi [1–7].

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Adabiyotlarni tahlil qilish orqali sport faoliyatida ishtirokni cheklashi mumkin bo‘lgan omillar aniqlashtirildi. Qiyosiy tahlil yordamida ushbu omillarning pedagogik, ijtimoiy va tashkiliy jihatlari ajratib ko‘rsatildi. Tizimlashtirish orqali aniqlangan omillar yagona ijtimoiy-pedagogik mexanizm doirasida birlashtirildi. Pedagogik modellashtirish asosida esa o‘quvchini sport faoliyatiga jalb etishning bosqichma-bosqich modeli ishlab chiqildi.

Tadqiqotda nogironlik turi o‘quvchi uchun tayyor va o‘zgarmas pedagogik yechimni belgilaydi, degan yondashuvdan foydalanilmadi. Chunki bir xil nogironlikka ega bo‘lgan o‘quvchilarning jismoniy imkoniyati, qiziqishi, avvalgi tajribasi, kommunikativ ehtiyoji va sport faoliyatiga munosabati bir-biridan farq qilishi mumkin. Shuning uchun pedagogik moslashtirish o‘quvchining individual holati, qiziqishi va faol bir nechta o‘zaro bog‘liq omillar belgilashini ko‘rsatdi. Birinchi omil — jismoniy muhitning qulayligi. Sport zaliga, maydonchaga yoki zarur jihozlargaiyatni bajarish imkoniyatiga asoslanishi lozim.

Sport faoliyatiga jalb etishning asosiy omillari

Adabiyotlar tahlili sport faoliyatidagi ishtirokni bir nechta o‘zaro bog‘liq omillar belgilashini ko‘rsatdi. Birinchi omil — jismoniy muhitning qulayligi. Sport zaliga, maydonchaga yoki zarur jihozlarga kirish imkoniyati mavjud bo‘lmasa, boshqa pedagogik choralar ham yetarli samara bermasligi mumkin.

Ikkinchi omil — mashg‘ulot mazmunining moslashuvchanligi. Barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq, bir xil masofa, bir xil tezlik yoki bir xil bajarish usulini talab qilish ayrim o‘quvchilarning faoliyatdan chetda qolishiga olib kelishi

mumkin. Shu sababli umumiy ta'lim maqsadi saqlangan holda topshiriqning bajarilish shakli, vaqt, masofa, jihoz yoki qoida moslashtirilishi mumkin.

Uchinchi omil — o'qituvchining pedagogik tayyorgarligi. O'qituvchi o'quvchining ehtiyojini aniqlashi, topshiriqni moslashtirishi, xavfsizlik talablarini hisobga olishi va mashg'ulot davomida o'quvchining ishtirokini kuzatishi zarur. O'qituvchining inklyuziv jismoniy tarbiya bo'yicha tayyorgarligi mazkur jarayonning muhim shartlaridan biri sifatida ilmiy tadqiqotlarda ham qayd etilgan [3; 6; 7].

To'rtinchi omil — tengdoshlar bilan munosabat. Sport faoliyati ko'pincha jamoaviy harakatga asoslanadi. Shu sababli o'quvchining jamoaga qabul qilinishi, sheriklari bilan hamkorlik qilishi va umumiy vazifada o'z roliga ega bo'lishi muhimdir.

Beshinchi omil — oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik. Ota-ona o'quvchining qiziqishi, avvalgi sport tajribasi va kundalik imkoniyatlari haqida muhim ma'lumot berishi mumkin. Maktab jamoasi esa zarur sharoit, jihoz va tashkiliy imkoniyatlarni ta'minlashda ishtirok etadi.

Ijtimoiy-pedagogik mexanizmning mazmuni

Tahlil natijasida nogironligi bo'lgan o'quvchilarni sport faoliyatiga jalb etishning quyidagi izchil mexanizmi taklif etildi: boshlang'ich holatni aniqlash — umumiy maqsadni belgilash — faoliyatni moslashtirish — ijtimoiy hamkorlikni tashkil etish — ishtirokni kuzatish — qayta moslashtirish**.**

Birinchi bosqichda o'quvchining sportga qiziqishi, avvalgi tajribasi, mashg'ulotdagi imkoniyatlari va mavjud to'siqlar aniqlanadi. Bu jarayonda o'quvchining o'z fikriga alohida e'tibor qaratish lozim. Oila va tegishli mutaxassislarning fikri ham zarur hollarda qo'shimcha ma'lumot sifatida olinadi.

Ikkinchi bosqichda mashg'ulotning umumiy maqsadi belgilanadi. Masalan, to'pni uzatish, muvozanatni rivojlantirish, jamoaviy harakatni muvofiqlashtirish yoki ma'lum harakat ko'nikmasini shakllantirish maqsad qilib olinishi mumkin. Bunda barcha o'quvchilar ushbu maqsadga aynan bir xil usulda erishishi shart emas.

Uchinchi bosqichda faoliyat moslashtiriladi. Moslashtirish mashqning mazmunini butunlay o'zgartirishni emas, balki uni o'quvchining imkoniyatlariga moslashtirishni anglatadi. Bunda jihozning turi va o'lchami, masofa, vaqt, harakat tezligi, o'yin qoidalari yoki ko'rsatma berish shakli o'zgartirilishi mumkin.

Masalan, jamoaviy to'p uzatish mashg'ulotida ayrim o'quvchilar uchun masofani qisqartirish yoki yengilroq to'pdan foydalanish mumkin. Bunda umumiy maqsad — sherik bilan to'p almashish va jamoaviy harakatni muvofiqlashtirish — saqlanib qoladi.

To'rtinchi bosqich ijtimoiy hamkorlikni tashkil etishni nazarda tutadi. O'quvchi juftlik yoki guruh faoliyatida aniq vazifaga ega bo'lishi kerak. Uni faqat kuzatuvchi yoki yordamchi rolida qoldirish inklyuziv ishtirokning mazmunini

cheklashi mumkin. Shu sababli guruhli faoliyatda o‘quvchining haqiqiy harakat va muloqot imkoniyatlari yaratilishi zarur.

Beshinchi bosqichda o‘quvchining ishtiroki muntazam kuzatiladi. Bunda uning mashg‘ulotda qancha vaqt faol qatnashgani, topshiriqni qanday bajargani, qanday yordamga ehtiyoj sezgani va tengdoshlari bilan qanday hamkorlik qilgani qayd etilishi mumkin.

Oltinchi bosqich qayta moslashtirishdan iborat. Agar tanlangan pedagogik usul o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlamasa, topshiriq yoki mashg‘ulot sharoitini qayta ko‘rib chiqish lozim. Bunday holatda muammo o‘quvchining “qobiliyatsizligi” bilan izohlanmasdan, pedagogik sharoitning qanchalik mos ekanligi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Natijalar. Ilmiy va metodik manbalarni tahlil qilish asosida nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarni sport faoliyatiga jalb etish masalasida bir nechta nazariy xulosalar shakllantirildi.

Birinchidan, sport faoliyatiga jalb etishni faqat jismoniy mavjudlik bilan baholash yetarli emas. O‘quvchining mashg‘ulotda muayyan vazifaga ega bo‘lishi, topshiriqni bajarishi va tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatga kirishishi mazmunli ishtirokning muhim ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

Ikkinchidan, inklyuziv jismoniy tarbiyada umumiy maqsad va individual bajarish usuli bir-biriga zid emas. Barcha o‘quvchilar bir xil ta’limiy maqsadga yo‘naltirilishi mumkin, biroq unga erishish yo‘llari ularning imkoniyatlariga qarab farqlanishi mumkin. Bunday yondashuv UNESCOning sifatli jismoniy tarbiya bo‘yicha tavsiyalaridagi moslashuvchanlik tamoyillari bilan hamohangdir [3].

Uchinchidan, sport faoliyatida tengdoshlar bilan hamkorlik mustaqil pedagogik omil sifatida qaralishi kerak. O‘quvchiga mos jihoz va topshiriq berilishi hali uning jamoaviy faoliyatga qo‘shilganini anglatmaydi. Unga sheriklar bilan hamkorlik qilish imkoniyati ham yaratilishi lozim.

To‘rtinchidan, baholashda o‘quvchilarni yagona jismoniy me’yor asosida qiyoslash har doim ham ularning rivojlanishini to‘liq ko‘rsatmaydi. O‘quvchining o‘z oldingi natijasiga nisbatan o‘sishi, mashg‘ulotdagi faolligi, mustaqilligi va ijtimoiy hamkorligi ham baholash jarayonida hisobga olinishi maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, taklif etilgan mexanizmning markaziy tushunchasi “mazmunli ishtirok” hisoblanadi. Bunda foydalanish imkoniyati zarur boshlang‘ich shart bo‘lsa, faol ishtirok, ijtimoiy hamkorlik va individual rivojlanish uning keyingi tarkibiy qismlarini tashkil etadi.

Sport faoliyatida mazmunli ishtirokni baholash

Nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarning sport faoliyatidagi ishtirokini baholashda bir nechta o‘zaro bog‘liq ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin.

Birinchi ko‘rsatkich — qatnashish. Bunda o‘quvchining mashg‘ulotning qaysi qismlarida faol ishtirok etayotgani aniqlanadi. Faqat darsda jismonan mavjud bo‘lish emas, balki faoliyatga qo‘shilish darajasi muhim hisoblanadi.

Ikkinchi ko‘rsatkich — faollik. O‘quvchi unga berilgan topshiriqni qanday bajarayotgani, mustaqillik darajasi va qanday pedagogik yordamga ehtiyoj sezayotgani kuzatiladi.

Uchinchi ko‘rsatkich — ijtimoiy hamkorlik. Bunda o‘quvchining tengdoshlari bilan muloqoti, juftlik va guruh faoliyatidagi ishtiroki hamda umumiy vazifadagi roli hisobga olinadi.

To‘rtinchi ko‘rsatkich — individual rivojlanish. O‘quvchining hozirgi holati avvalgi faoliyati bilan taqqoslanadi. Bunda o‘sish faqat sport natijasi bilan emas, balki faoliyatga bo‘lgan ishonch, mustaqillik, muloqot va vazifani bajarishdagi ijobiy o‘zgarishlar orqali ham namoyon bo‘lishi mumkin.

Bunday mezonlardan foydalanish o‘qituvchiga o‘quvchining real ehtiyojini yaxshiroq aniqlash va keyingi mashg‘ulotlarni moslashtirish imkonini beradi.

Muhokama. Taklif etilgan yondashuvda sport faoliyatiga jalb etish o‘quvchining individual imkoniyatlari bilan ta’lim muhiti o‘rtasidagi o‘zaro munosabat sifatida qaraladi. Bunda asosiy savol “o‘quvchi ushbu mashqni bajara oladimi?” degan savol bilan cheklanmaydi. “Mazkur mashqning umumiy maqsadini saqlagan holda o‘quvchi unda qanday shaklda qatnasha oladi?” degan savol ham pedagogik jihatdan muhim‘quvchi to‘pni uzoqroq masofadan uzatsa, boshqa o‘quvchidir.

Bunday yondashuv o‘qituvchidan mashg‘ulotni butunlay alohida dasturga aylantirishni talab qilmaydi. Aksincha, umumiy mashg‘ulot doirasida turli darajadagi yordam va topshiriqlarni tashkil etish mumkin. Masalan, bir xil o‘yin davomida bir o‘quvchi to‘pni uzoqroq masofadan uzatsa, boshqa o‘quvchi uchun masofa qisqartirilishi mumkin. Ayrim hollarda to‘pning og‘irligi, hajmi yoki harakat tezligi ham moslashtiriladi.

Bunda moslashtirishning maqsadi mashg‘ulotni haddan tashqari soddalashtirish emas, balki o‘quvchining faoliyatga haqiqiy qo‘shilishini ta’minlashdir. Agar o‘quvchiga doimo faqat yordamchi yoki kuzatuvchi vazifasi berilsa, uning jamoada mavjudligi ta’minlangan bo‘lsa-da, mazmunli ishtiroki ta’minlanmasligi mumkin.

Tengdoshlar bilan munosabat ham mazkur jarayonning muhim tarkibiy qismidir. Jamoaviy sport faoliyatida o‘quvchining sheriklari tomonidan qabul qilinishi uning mashg‘ulotdagi tajribasiga ta’sir qiladi. Shu sababli o‘qituvchi guruhdagi rollarni taqsimlash, juftliklarni tashkil etish va hamkorlik qoidalarini belgilashga e’tibor qaratishi lozim.

Tengdoshlar yordami o‘quvchini doimiy ravishda boshqalarga qaram qilib qo‘yadigan shaklda emas, balki uning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlaydigan tarzda tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Juftlik va guruhdagi rollarni navbat bilan almashtirish barcha o‘quvchilarning hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Oila bilan hamkorlik ham alohida ahamiyatga ega. Ota-onalar o‘quvchining qiziqishlari, kundalik faoliyati va avvalgi tajribasi haqida o‘qituvchiga muhim

ma'lumot berishi mumkin. Biroq o'quvchining o'z fikri ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Imkon qadar o'quvchining qaysi faoliyatga qiziqishi, qanday yordamni qulay deb hisoblashi va qaysi mashg'ulotlarda o'zini erkinroq his qilishi aniqlanishi lozim.

Sport mashg'ulotlarining xavfsizligi masalasida esa individual holatni hisobga olish muhim. Zarur hollarda tegishli mutaxassislarning tavsiyalari inobatga olinadi. Biroq nogironlik yoki tashxisning o'zi o'quvchini sport faoliyatidan umumiy tarzda chetlashtirish uchun asos bo'lmasligi kerak. Mashg'ulotning xavfsiz va maqbul shakli individual tarzda belgilanadi.

Baholash masalasida ham shunga o'xshash yondashuv zarur. Barcha o'quvchilarni faqat bir xil tezlik, masofa yoki takrorlash soni orqali qiyoslash ayrim o'quvchilarning real rivojlanishini ko'rsatmasligi mumkin. Shu sababli baholashda mashg'ulotdagi faollik, vazifani bajarishdagi mustaqillik, tengdoshlar bilan hamkorlik va o'z oldingi natijasiga nisbatan o'sish kabi ko'rsatkichlardan ham foydalanish mumkin.

Shu bilan birga, taklif etilgan model barcha maktablarda bir xil shaklda ishlaydi, degan xulosaga kelish mumkin emas. Sport zali, jihozlar, sinf hajmi, o'qituvchining tayyorgarligi va o'quvchilarning ehtiyojlari turlicha bo'lishi mumkin. Shu sababli modelni qat'iy ko'rsatmalar to'plami emas, balki pedagogik qarorlarni tizimlashtiruvchi metodik asos sifatida qo'llash maqsadga muvofiq.

Xulosa. Inklyuziv ta'lim muhitida nogironligi bo'lgan o'quvchilarni sport faoliyatiga jalb etish ularning mashg'ulotda shunchaki mavjud bo'lishini ta'minlash bilan cheklanmaydi. Mazmunli ishtirok o'quvchining topshiriqni bajarishi, jamoaviy faoliyatda muayyan rolga ega bo'lishi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi va o'z imkoniyatlariga mos rivojlanishni his etishi bilan belgilanadi.

Ilmiy adabiyotlar va xalqaro metodik tavsiyalar tahlili sport faoliyatidagi ishtirokka jismoniy muhit, mashg'ulot mazmuni, o'qituvchining tayyorgarligi, tengdoshlar munosabati, oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik kabi omillar ta'sir qilishini ko'rsatdi [1–7]. Mazkur omillarning har biri alohida ahamiyatga ega bo'lsa-da, ularni o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqish inklyuziv sport faoliyatini samarali tashkil etish uchun muhimdir.

Maqolada boshlang'ich holatni aniqlash, umumiy maqsadni belgilash, topshiriq va sharoitlarni moslashtirish, tengdoshlar bilan hamkorlikni tashkil etish, ishtirokni kuzatish va qayta moslashtirishdan iborat ijtimoiy-pedagogik mexanizm taklif etildi. Ushbu mexanizmning muhim jihati shundaki, o'qituvchi mashg'ulotning umumiy maqsadini saqlagan holda topshiriq, jihoz, vaqt, masofa, qoida yoki ishtirok shaklini o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirishi mumkin.

Sport faoliyatini baholashda o'quvchilarni faqat yagona jismoniy me'yor asosida qiyoslash yetarli emas. O'quvchining mashg'ulotda qatnashish darajasi, faoliyati, tengdoshlari bilan hamkorligi va o'z oldingi holatiga nisbatan rivojlanishi ham hisobga olinishi kerak. Bunday yondashuv inklyuziv jismoniy tarbiyaning

mazmunini kengaytirib, o‘quvchining individual imkoniyatlarini pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismiga aylantiradi.

Shu bilan birga, maqolada taklif etilgan modelning samaradorligi hozircha empirik jihatdan tekshirilmagan. Shuning uchun keyingi tadqiqotlarda mazkur mexanizmning maktab sharoitidagi amaliy qo‘llanishini o‘rganish, o‘quvchilar ishtirokining vaqt davomida o‘zgarishini aniqlash, o‘qituvchi va ota-onalar tajribasini tahlil qilish hamda turli pedagogik moslashtirishlarning natijadorligini qiyoslash zarur.

Umuman olganda, inklyuziv sport faoliyatining samarali tashkil etilishi faqat o‘quvchining jismoniy imkoniyatlariga emas, balki uning uchun yaratilgan pedagogik va ijtimoiy sharoitlarga ham bog‘liq. Shu sababli maktabda o‘qituvchi, o‘quvchi, tengdoshlar, oila va maktab ma’muriyati o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish nogironligi bo‘lgan o‘quvchilarning sport faoliyatidagi mazmunli ishtirokini ta’minlashning muhim shartlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. — New York: United Nations, 2006. — Article 30: Participation in Cultural Life, Recreation, Leisure and Sport.

2. UNESCO. International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport. — Paris: UNESCO, 2015.

3. UNESCO. Quality Physical Education: Guidelines for Policy-Makers. — Paris: UNESCO, 2015. — ISBN 978-92-3-100059-1.

4. World Health Organization. WHO Guidelines on Physical Activity and Sedentary Behaviour. — Geneva: World Health Organization, 2020. — ISBN 978-92-4-001512-8.

5. UNICEF. Guidance on Including Children with Disabilities: Education Kit Handbook. — New York: UNICEF.

6. Wilhelmsen T., Sørensen M. Inclusion of Children With Disabilities in Physical Education: A Systematic Review of Literature From 2009 to 2015 // Adapted Physical Activity Quarterly. — 2017. — Vol. 34, No. 3. — P. 311–337. — DOI: 10.1123/apaq.2016-0017.

7. Tarantino G., Makopoulou K., Neville R. D. Inclusion of Children with Special Educational Needs and Disabilities in Physical Education: A Systematic Review and Meta-Analysis of Teachers’ Attitudes // *Educational Research Review*. — 2022. — Vol. 36. — Article 100456. — DOI: 10.1016/j.edurev.2022.100456.

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9(2)-son

Muassis - "FAN VA INNOVATSIYA YANGILIKLARI" MCHJ
Jurnal hamkori - «PROFI UNIVERSITY»

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 24-may kuni № 454068-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan, 1 oyda bir marta o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Tahririyat manzili: 190110, Toshkent shahri Uchtepa tumani, Bog'iston MFY, 14-mavze, 8-uy.

Telefonlar: +998 90 749 00 00
+998 90 749 77 77
+998 91 902 05 01
E-mail: saen_2024@mail.ru
Jurnal sayti: www.saen.uz
Telegram kanali: **https://t.me/saen_2024**

Maqolada keltirilgan fakt va ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldirlar.

"Fan va ta'lim yangiliklari" ilmiy-amaliy jurnali Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining qarori (25.08.2025 y., №374/5) bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

ISSN: 3093-8694